

PREOT PROF. DR.
EMANOIL BĂBUȘ

Icoane și emoticoane

Dictatura vizibilității

editura
Σοφία

București

„La început a fost Cuvântul”, la sfârșit va fi „imaginea de sine”?

În aceste vremuri, umanitatea trece printr-o schimbare profundă, poate una radicală, diferită de cea din neolitic sau de cea industrială. Actuala schimbare este și neclară, umanitatea având o conștiință mai mult sau mai puțin confuză față de ceea ce i se întâmplă sau despre cum va arăta lumea în viitorul apropiat, pentru că nu-i înțelege sensul actual. Schimbarea în curs privește toate sectoarele culturale, lumea ideilor, credința, normele, valorile. Ar putea fi totalitară dacă ar fi produsul voinței, emanația unei puteri politice și mai ales dacă ar avea un sens unitar, și nu unul dispersiv. Această revoluție este însă rezultatul unui conglomerat de puteri științifice, tehnologice, economice, care se sustrage puterii politice și dezintegrează unitatea umanității chiar în momentul în care, sub efectul mondializării, începuse să fie recunoscută. Morala este evident captivă în această bulversare globală. Simptomele dezmembrării sale sunt evidente: etica se substituie moralei, fanatismul religios, dincolo de a fi un semn al forței, trădează furia multor credincioși în fața colapsului valorilor

morale tradiționale, a valorilor care le sunt în mod direct contrare. Omul este tot mai mult într-o stare de conflict atât cu natura înconjurătoare, cât și cu semenul său. Am ajuns să epuizăm o parte din resurse, poluăm, am contribuit direct la dispariția multor specii animale și vegetale, nu suntem dispuși să luăm măsuri clare în privința încetinirii încălzirii climatice. În același timp, omul este violent cu semenul său, un exemplu aproape de noi fiind conflictul armat din Ucraina. Motivele unui astfel de comportament sunt multiple, dar două mi se par esențiale: perspectiva fragmentară asupra noastră înșine și modul de viață limitat la aspecte biologice și psihologice. În consecință, în ciuda atâtor informații accesibile prin intermediul tehnologiei, continuăm să ignorăm componenta spirituală, suflul interior care ne animă. De ce? Există mai multe răspunsuri la această întrebare, dar unul mi se pare simplu și complex totodată: *omul neuronal*. O astfel de perspectivă a luat naștere la sfârșitul secolului trecut, odată cu revoluția științifică: genetica, biologia evoluției, neuroștiințele, paleoantropologia etc. Pornind de la nucleul cognitiv, toate cercetările se întemeiază pe o viziune naturalistă și materialistă a omului, care apare ca o vietate printre atâtea altele, rod al evoluției și adaptării permanente la mediu. Științele cognitive lansează ipoteza conform căreia cunoașterea și mai ales fenomenele cognitive – percepția, memoria, învățarea, imaginația, limbajul, raționamentul, gândirea, conștiința, emoțiile – sunt strict naturale. La acest postulat au contribuit două elemente: teoria calculului și cartografierea creierului. Primul element constă în aplicarea modului de funcționare al unui calculator la mințile umane, prelucrarea informației de către creier fiind

descrișă asemenea unui calcul rezultat dintr-o serie de operațiuni logice. În acest sens, mașinile reprezintă un model teoretic de funcționare a omului, astăzi ajungându-se până acolo încât ne modelăm după ele chiar și în privința gândurilor, credințelor, intențiilor. Fenomenele cognitive pot fi descrise cu ajutorul rețelelor de unități interconectate, cam în același fel în care funcționează și creierul. Astfel, se pot modela operațiuni cognitive cu ajutorul rețelelor artificiale de neuroni, inspirați de adevărații neuroni. Pentru a gândi cu mintea umană, trebuie să luăm modelul mașinii, care, la rândul ei, gândește după modelul creierului uman. Întâlnirea acestei teorii cu cartografierea creierului, realizată de neuroștiințe și în special prin neuroimagistica medicală, stă la baza extinderii acestei paradigme¹. Pentru neuroștiințe, omul este o vietate ca atâtea altele. O asemenea situație îl face pe om rob al tendinței de biologizare a întregii sale ființe. Ceea ce este uman în noi, persoana, cultura noastră sunt naturalizate. În esență, nimic nu mai este a priori, nu se mai distinge ființa naturală de cea artificială. Neuro-esențialismul și abolirea frontierelor care păreau că există în jurul umanității sunt cele două direcții prin care se definește această nouă viziune asupra omului. Neuro-esențialismul e definit de două afirmații: mai întâi, de faptul că orice formă de viață de pe pământ, deci și omul, este supusă legilor biologice ale adaptării evolutive. De aici decurg comportamentele, în care includem raționamentul etc., dând la iveală exclusiv evenimente neuropsihologice. În fața acestei viziuni reduționiste, putem spune că o imagine nu poate explica un fenomen

¹ Vezi teoria lui Church-Turing la Jean-Guilhem Xerri, *Prenez soin de votre âme. Petit traité d'écologie intérieure*, Éditions du Cerf, Paris, 2018, p. 45.

cerebral, ci contribuie la o analiză privind antecedentele unei cauze ca depresia sau la a considera efectul drept cauză ori un fenomen sincron drept un factor explicativ, însă faptul de a vedea nu înseamnă a cunoaște, iar faptul de a evidenția nu înseamnă a explica. Un alt aspect în ceea ce privește programul naturalist evoluționist neuronal este caracterul său non-ierarhic. Nu mai există limite nici în relația cu roboții sub diferitele lor forme, nici cu animalele. Acest evoluționism elimină o serie de frontiere esențiale. Sloganul „Toți oamenii sunt egali” al iluminiștilor s-a transformat în „Toate vietățile sunt egale” și, cum nu mai există limite între elementul organic și cibernetic, înseamnă că ființele vii și cele bionice sunt egale. Așa s-a ajuns la robotizarea omului, proces accelerat mai ales în perioada pandemiei, care se consolidează, frontiera dintre om și mașină devenind insesizabilă: bun venit în noul spațiu Schengen! Nu mai știm ce este viața interioară, nici cea privată. Inteligența artificială a confiscat noțiunile de „conștiință” și „interioritate” și le-a definit în termeni simpli comportamentali: le putem imita prin mașini. Fără a mai detalia toate aceste concepte care contribuie din plin la configurarea interiorității fiecăruia dintre noi și a formatării societății din care facem parte, voi încerca în continuare să arăt cum am ajuns, o parte dintre noi, să ne ignorăm propria interioritate și mai ales sub ce forme subtile ne-am îndepărtat de Dumnezeu. În acest sens, așezând icoanele alături de emoticoane, sau chiar invers, sper că voi putea convinge o parte dintre cititori că trebuie să facem față unei normalități capabile de orice, în care imaginea este bună la toate, dar în care privirea ajunge să-și piardă... vederea.

Dictatura vizibilității

Distribuirea zilnică a miliarde de imagini ne induce gândul că asistăm la o nouă economie a imaginii, în care fiecare este beneficiar și furnizor, transformat în obiect profitabil și controlabil în același timp. Devenită agent de capital, imaginea este la originea unei colonizări inedite. Sub pretextul că avem acces la o libertate neîngrădită, imperativul vizibilității reconfigurează deplin felul nostru de a fi și de a gândi. Recentă pandemie a declanșat un fenomen cultural inedit: invizibilitatea dușmanului a răspuns unei totale vizualizări a izolării. Nu ne mai ascundem, vrem să ne arătăm prin distribuirea neîntreruptă de imagini. Este o premieră în istoria epidemiilor, tocmai contrariul a ceea ce a avut loc în trecut. Din Evul Mediu până la sfârșitul secolului al XIX-lea, acolo unde se declanșa o pandemie, activitatea se oprea de la o zi la alta. Recentă pandemie se află la originea continuării unui alt tip de activitate: producția de imagini exponențiale. Mesajul pe care-l transmitem la acest început de secol XXI este clar: am ajuns la un asemenea nivel tehnologic încât, chiar și prizonieri ai izolării fizice și sociale, am fost capabili să producem și să distribuim o cantitate imensă de imagini. Ceea ce înseam-

nă că avem de-a face cu un nou statut al imaginii, una dintre cheile tehnologiei actuale. De fapt, odată cu *lock-down*-ul s-a oprit totul, cu excepția comunicării tehnologice, în care producerea și difuzarea de imagini au jucat un rol esențial. Nu am avut niciodată atâtea documente vizuale cu privire la vreo epidemie, fie că a fost vorba de persoane izolate sau de spații de izolare. În acest caz, nu mai numărăm fotografiile de interior, nici *selfie*-urile celor a căror mobilitate a fost restricționată. Pentru prima dată în istorie, ne vom aminti de o epidemie nu din cauza încetării producției de imagini, ci dimpotrivă, din cauza creșterii excesive, corespunzătoare numărului cotidian de miliarde de noi imagini și filmări. Mai mult decât atât, în timp ce alte procese de fabricație erau blocate, vizualizarea realității pandemice se afirma în spațiul social și economic în exclusivitate drept singura materie primă disponibilă și utilizabilă.

Această tehnologie, în stare să producă și să distribuie un număr nelimitat de imagini, a creat iluzia și speranța realizării unor noi activități, în ciuda izolării. A fost nevoie numai de câteva zile pentru ca aceste imagini să capete un consens, așa încât singura ieșire posibilă, cea tehnologică, să devină garantul unui sentiment de normalitate. Datorită ei ne-am putut gândi la viitor: imaginea ne-a salvat economic prin sistemul de muncă la domiciliu și de predare *online*. Tot ea ne-a salvat prin serialele de pe Netflix, din punct de vedere social, prin comunicarea oferită de rețele și mai ales ne-a salvat de invizibilitatea impusă de izolare. De fapt, pandemia ne-a dezvăluit ceea ce trăiam de ceva vreme fără să ne dăm seama: noi nu mai existam decât în funcție de o mai mare sau mai mică vizibilitate. În plus, imaginea a de-

venit singura armă de care masele dispuneau în ceea ce ni se prezenta drept un război social, economic și psihologic împotriva virusului. Tot pandemia ne-a descoperit că imaginea devenise miezul unui dispozitiv vizual care, pentru a combate virusul nevăzut, îi opunea prin intermediul a miliarde de imagini totala vizualizare a omului izolat. Prizonier al unei astfel de situații, omul continua să circule doar cu condiția de a deveni o imagine. Nimic nu rezumă mai bine forța pragmatică a noii culturi în care am intrat: tot ce societatea poate împiedica imaginea permite. Altfel spus, am ajuns într-un stadiu în care imaginea oferă fiecărui om iluzia existenței de care este privat, extazul libertății ce compensează interdicțiile și constrângerile. Într-o lume în care până mai ieri se ignora tot ce însemna distanță socială, accentul începe să fie pus, în noul context, pe conectarea între persoane – *stay connected*. Fără să ne imaginăm consecințele, ajungem să descoperim că realitatea relațiilor sociale nu a avut nici un impact în cadrul noilor tehnologii – *stay at home*.

Prin intermediul imaginii, tehnologia a obținut libertatea pe care noi tocmai o pierdeam. Izolați sau nu, într-un loc sau altul, tehnologia domină pe toate planurile, substituindu-se multor activități umane. Este bine, este rău? Un singur lucru este evident: cei mai mulți dintre noi își găsesc fericirea în aceste imagini, având convingerea că trebuie căutate și postate continuu. Mai precis, am asistat la o veritabilă erupție de priviri care au favorizat exploatarea la maximum a gigantilor Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft, a căror insașiabilă aviditate de recoltare a datelor posibile determină activitatea exagerată a urmăritorilor de imagini.

Pentru prima oară în istorie, privirea noastră devine principalul obiect de acumulare de capital, depășind ceea ce erau mai înainte aurul și petrolul. Asistăm la o schimbare radicală, construirea unei economii extrem de profitabile a privirii, în care majoritatea părem condamnați a fi furnizori și clienți. Fără a ne da seama de remodelarea la care asistăm, în funcție de abundența algoritmilor, ce vizează toate domeniile – științific, politic, religios, literar, artistic –, s-a creat un sistem de relaționare în care fiecare devine imediat materie de profit în așa fel încât nu te mai poți sustrage acestei perspective. Este greu să ne dăm seama că în acest context mii de orizonturi dispar în liniște, pe măsură ce se afirmă echivalența dintre dinamismul capitalului și cea a algoritmilor, o mutilare insidioasă și silențioasă, care ne integrează într-un univers dirijat exclusiv de imperativul calculului. Lumea internetului se sprijină pe acest principiu al non-contradicției, care ne obișnuiește cu neteda imagine imaterială, până vom ajunge să uităm de spațiu, de profunzimea creației, virtualul devenind realitate, iar realitatea, utopie. Multora le este teamă de tehnologie și cred că hârtia va fi înlocuită, vor dispărea tipografiile, viteza conexiunilor informatice este o provocare pentru inteligența umană, computerul va elimina cartea etc. Oamenilor cu asemenea păreri este clar că le este teamă de schimbare, dar, în ciuda aparențelor și a predicțiilor, lucrurile nu sunt așa de simple, iar internetul este un exemplu. Prin el totul poate coexista, fiind un promotor al mediatizării. Digitalizarea lumii de astăzi ne optimizează viața într-o asemenea măsură, încât ne face să uităm ceea ce a optimizat. Aceasta este capcana principală de care nu suntem conștienți: ceva dispare fără să știm cu adevărat nici ce, nici cum. O pri-

mă consecință ar fi faptul că cei mai mulți spunem că nu mai avem timp. De ce? Nu știm să ne valorificăm optim timpul, avem mai multe joburi, am dezvoltat prea multe pasiuni, desfășurăm activități simultane, cu atâtea pe cap familia le pare unora împovărătoare etc., etc. Noul mod de viață a alterat în profunzime percepția timpului. Urgențele ne copleșesc, trebuie să reacționăm instantaneu, fără a mai putea diferenția esențialul de accesoriu. Până și timpul nostru liber este considerat timp de lucru prin presiunea exercitată de societatea de consum și de *marketing*. În aceste condiții, timpul a devenit o provocare continuă, chiar un adversar. Am dori să-l încetinim, dar nu reușim. De fapt, o asemenea inițiativă este sortită din start eșecului, pentru că, seduși de libertate, am devenit prizonierii imaginilor, care ne fac incapabili să distingem realitatea de ficțiune, să cântărim timpul acordat celor două. Așa cum alții, în alte vremuri, au reușit să iasă din labirintul căruia îi căzuseră prizonieri, reconstituind planuri, așa și noi ar trebui să încercăm să înțelegem ce sumbră istorie s-a construit între imagine, privire și capital.

Dintre nenumăratele dictaturi pe care omul le-a inventat, aceea a vizibilității este una dintre rarele dictaturi pe care nu le sesizează ca atare. Cei care suferă de vizibilitate și cei care sunt striviți de ea nu se vor revolta, cel puțin deocamdată, pentru că nu conștientizează fenomenul. Până astăzi, vizibilitatea digitală nu a fost criticată politic, lumea plângându-se mai degrabă de lipsa, nu de excesul vizibilității, întrucât acest lucru nu există pentru o societate aflată în dinamica consumului pe toate palierele sociale. În plus, motivul este simplu: valoarea monetară a imaginii, iar până astăzi nimeni nu s-a plâns de prea mulți bani, ci numai de lipsa lor. Se-

cretul dictaturii vizibilității este acela că promite o vizibilitate continuă, faima digitală. Acesta este paradoxul: sub camuflajul acestei promisiuni a libertății prin imagine, dictatura vizibilității continuă să se impună spre satisfacția tuturor. Fiecare imagine devine interesantă pentru că produce un număr, iar spațiul deschis devine unul economic, în funcție de multiplele grupuri constituite prin diversele formule algoritmice, care, fără să ne dăm seama, într-o primă fază, să-i spunem de popularizare, creează prosperitate în funcție de numărul de *like-uri* și *followers*. Așa apar starurile rețelelor sociale, bloggerii, diverșii influenceri etc., deveniți între timp *icon*, care în anumite situații ajung și milionari în dolari, euro, și care fac obiectul acceptării într-o epocă în care adevăratele elite sunt respinse. Ei sunt fabricanții de vise într-o lume dominată de amenințări: eșec, sărăcie, excludere etc. Lucru confirmat, dacă nu programat printr-o tehnologie în care este vorba de *a da like*, chiar dacă, mai nou, pe unele rețele există posibilitatea de a ne exprima, prin intermediul emoticoanelor, chiar dezacordul și suferința. Fiind însă extrem de multe astfel de semne, în viteza cu care le alegem, nu ne mai dăm seama ce emoție trăim sau ce mesaj vrem să transmitem. Dacă este o inimioară sau mai multe, poziționate pe ochi, pe gură sau pe alte părți ale chipului uman, înșiruite, mai mari sau mai mici, este încurajator, este o apreciere maximă, fără să mai conteze în ce condiții o trimitem mai departe. Majoritatea se distrează, uneori copios, de pozitivitatea infantilă și reductionistă a unei astfel de estetici digitale, fără să se mai gândească la rolul-cheie pe care-l joacă numărul de accesări, de notificări etc. între imagine și ban. Lipsa unei minime analize elimină as-

pectul negativ al unor astfel de opțiuni amuzante și expediate în grabă, curentul lăsat în urmă absorbind parcă toți utilizatorii. De altfel, termenul de *icoană*, afișat pe un ecran de computer sau de laptop, ne ajută să executăm o anumită comandă, în cazul rețelelor fiind folosit în mod natural pentru desemnarea unor celebrități, ceea ce vorbește despre caracterul lor intangibil. Nu este pentru prima dată când sacrul este redus la ideea de „*image*”, dar este pentru prima dată când se regăsește în fuziunea dintre *image* și valoare economică, în condițiile în care capitalul ne impune să asistăm și ne invită să participăm, prin intermediul unui ritual al imaginilor, la bucuria de a fi văzuți și de a ni se adăuga un plus de valoare. Această veritabilă transfigurare îl face pe consumatorul de *image* producător. Iată cum sacralitatea acestor vremi grăbite de atâta vizibilitate devine o dictatură fără dictator, afirmându-se ca un spațiu unde se construiește un ultim consens al unei epoci fără consens, dar în care zilnic ajung să circule miliarde de imagini. Acceptarea entuziastă a dependenței și controlului festiv al privirii, *like*-urile, confirmă nu numai importanța decisivă a statisticilor, dar revelează și forța structurantă în era vizibilității căreia ne supunem cu entuziasm și voie bună. De aceea, recordurile de vizionare și vizibilitate nu ne deranjează, dimpotrivă, natura lor excesivă ne creează iluzia că aberațiile provocate nu ne privesc, uitând că prețul plătit este de multe ori o eradicare sistematică a sensului. Astfel, nu mai există o *image* care să nu caute să-și găsească locul în afara spațiului tehnologiei ce îi promite vizibilitate maximă. În aceste condiții, ne putem gândi la foarte multe, dar mai ales la ce *image* se mai poate sustrage ritualului expunerii.